

מסלול צפוני - נספח מס' I: נבי סמואל - סביבות האתר

פסגת ההר מתנשאת לגובה של 908 מ' מעל לפני הים, והיא שיאו של "גוש מורס" המפריד בין "רמת גבעון" שמצפון לבין הרי ירושלים שמדרום. במזרח תוחם את הגוש הזה הערוץ העליון של נחל שורק, הזורם בקטע זה מצפון לדרום. לכיוון מערב מתפצל גוש ההר לסדרה של רכסים שכיוונם הכללי מערבה והם מסתיימים באזור המגע שבין שיפולי ההר, עמק איילון והשפלה. רכסים אלה היו לנתיבי מעבר נוחים לכיוון ירושלים. פסגת ההר - נבי סמואל - שולטת על הדרכים הללו, וממנה יש תצפית נוחה גם על הדרך החשובה של מעלה בית חורון, ומכאן החשיבות האסטרטגית הגדולה של נקודה זאת.

זיהוי האתר

על שמואל הנביא מסופר: "וימת שמואל ויקבצו כל ישראל ויספרו לו ויקברוהו בביתו ברמה" (שמואל א' כה, א). במאה השישית לספירה כתב סופרו של הקיסר יוסטיניאנוס כי נחפרה באר והוקמה חומה סביב מנזר שמואל הקדוש. הגיאוגרף המוסלמי אל מקדסי, בן המאה העשירית, מזכיר את דיר סמואל. בתקופה הצלבנית, בשנת 1173, ביקר כאן הנוסע היהודי בנימין מטודלה ותיאר את קברו של שמואל הנביא. בניגוד למסורת ארוכה זאת, יש חוקרים המזהים את רמה - עירו של שמואל - עם הכפר אֶרֶס הנראה מכאן ממזרח.

הממצא הארכיאולוגי ותולדות האתר

לפני מספר שנים נערכה במקום חפירה ארכיאולוגית נרחבת בראשותו של ד"ר יצחק מגן, ובמהלכה נחשפו ממצאים מתקופות אלה:

מימי הבית הראשון - נתגלו חרסים רבים.

מימי הבית השני - ובעיקר מהתקופה החשמונאית, נתגלו מכנה גדול וכלי חרס רבים.

מהתקופה הביזנטית - נתגלתה גת משוכללת ובה רצפת פסיפס. לא נתגלו שרידים מהמנזר שתיארנו קודם.

תקופה ערבית קדומה - חרסים רבים בעלי ידיות שעליהן כתוב "דיר סמואל", ומטבעות רבות.

התקופה הצלבנית - עיקר הממצא הנראה היום בשטח שייך לתקופה זאת. הצלבנים בנו במקום מצודה גדולה ובמרכזה הכנסייה. במשטח הגדול שמצפון היתה מחצבה וממנה נלקחו אבני הבנייה של המבצר, ובתוך שטח זה נבנתה אורווה גדולה. הצלבנים כינו את המקום "הר השמחה הגדולה" כי מכאן נגלתה ירושלים לראשונה לצליינים שעלו אליה.

התקופה האיובית - סלח אֶרֶדִין כבש את המקום מידי הצלבנים והפך את הכנסייה למסגד. במלחמת העולם הראשונה - ניטשו כאן קרבות קשים בין הטורקים והאנגלים והבניין נהרס כמעט כליל.

קרבות "הראל" - תש"ח, תשכ"ז

תש"ח - לקראת עזיבתם הצפויה של הבריטים את הארץ, תוכנן מבצע "יבוס" שבין מטרותיו היתה פריצת הדרך מירושלים צפונה לכיוון נווה יעקב. על הגדוד הרביעי של חטיבת הפלמ"ח "הראל" הוטלה המשימה לכבוש את הכפר נבי סמואל. על פי התוכנית יצאו שתי פלוגות מכיוון מוצא לעבר הכפר בית איכסא (23-24 באפריל 1948). פלוגה נוספת נעה מכיוון בית סוריק מדרום מערב לעבר נבי סמואל. משוריני הסיוע שלא יכלו לעלות בדרך לבית איכסא, חזרו לאחור וניסו להגיע מכיוון הראדאר ובידו. הקרב על בית איכסא היה קשה מהצפוי וגם המשוריינים הופתעו בכפר בידו. למרות שהסיוע מכיוון בית איכסא לא ניתן, הסתערה הפלוגה על נבי סמואל מדרום. האויב חיכה בראש המדרון התלול והיכה קשות בכוח המתסער. מרבית הלוחמים והמ"פ בראשם, נהרגו, ורק מעטים הצליחו לסגת חזרה למעלה החמישה.

תשכ"ז - חטיבת מילואים "הראל" בראשות המח"ט אורי בן ארי (לשעבר מ"פ בחטיבת פלמ"ח "הראל") יצאה לפרוץ את הקו הצפוני של "פרוזדור ירושלים". הזיכרונות מתש"ח היו טריים עדיין והשמות ראדאר ונבי סמואל דירבנו את הלוחמים הוותיקים לסגור חשבון פתוח מאז. שלושה גדודים משוריינים עלו מדרום לפרוץ את הקו: אחד עלה מחרבת קיקה (היום שכונת רמות) ובית איכסא, השני עלה על מוצבי שייח עבדל עזיז בית סוריק והשלישי עלה מכיוון מעלה החמישה לכיוון הראדאר. לאחר קרבות הבקעה קשים, שנמשכו כל הלילה של ה-5 ביוני 1967, הצליחו הגדודים לפרוץ את הקו. עם בוקר הגיעו לנבי סמואל וכבשו אותו בקלות.

מסלול צפוני - נספח מס' 2: קברי הסנהדרין

במדרון הסלעי של מה שמכונה היום "גן הסנהדרין", נחצבו מערות קבורה מפוארות. קבורה משפחתית במערות היתה נהוגה בימי הבית הראשון ובימי הבית השני. חציבת מערות היתה בהישג ידם של המשפחות העשירות בירושלים. בכל מקום שנחשפה שכבת סלע מסביב לעיר, נחצבו מערות כאלה. התפתחות "עיר הקברים" החלה בראש המדרון של "הר המשחית", ומכאן ומטה עד לנחל קדרון, וגם במדרונות היורדים מהר הזיתים, הר הצופים, גבעת המבתר, הגבעה הצרפתית, נחל צופים וכמובן "גן הסנהדרין" שבו אנו נמצאים. כמו כן נתגלו קברים כמעט בכל השכונות החדשות שנבנו מאז 1967. לקראת סוף המאה השנייה לפנה"ס החל הנוהג של "קבורה משנית" - ליקוט העצמות, לאחר שהתכלה הבשר, והנחתן בתוך מיכלי אבן קטנים הנקראים גלוסקמאות. המערות ב"גן הסנהדרין" הן מהתקופה הזאת. חזית המערה הגדולה היא דמוית מקדש עם גג רעפים משופע הנתמך על שני עמודים. במשולש שיוצר הגג (הגמלון) סיתתו חרשי האבן קישוטים הלקוחים מעולם הצומת. בפנים המערה חדר גדול שבשלושת קירותיו נחצבו כוכים, להנחת הנפטרים בשלב הראשון - עד כלות הבשר. על איצטבאות האבן שמסביב הונחו הגלוסקמאות. המערות כאן זכו לכינוי "קברי הסנהדרין" כיוון שנספרו 70 כוכים להנחת הנפטרים. למרות המספר הזה אין כל הוכחה כי אנשי הסנהדרין אכן נקברו כאן.

מסלול צפוני - נספח מס' 3: השכונות החדשות של ירושלים

מאז "מלחמת ששת הימים" ועד היום עומד חיזוק האחיזה היהודית בירושלים בראש סדר העדיפויות הלאומי. הדבר בא לידי ביטוי בבנייה מואצת בעיר ובסביבותיה. מאז 1967 נבנו בעיר כ-72 אלף יחידות דיור. 40% מהן נבנו בשכונות החדשות, שמעבר ל"קו הירוק" ובהן מתגוררים למעלה מ-135 אלף יהודים. העבודות בשכונת פסגת זאב עדיין נמשכות, ובסיומן יהיו שם 12 אלף יחידות דיור ובהן יגורו כ-60 אלף נפש! מספר זה גדול בהרבה ממספר המתגוררים ב"ערים" בדרום הארץ ובצפונה. גם בשכונות אחרות המצב דומה.

ירושלים היא הגדולה בערי ישראל. שטחה משתרע על 128 קמ"ר (עם תוכניות להתרחבות מערבה על שטח של 15 קמ"ר נוספים). אוכלוסייתה מונה כ-620 אלף תושבים, מתוכם 30% ערבים. עד שנת אלפיים עשויה האוכלוסייה לגדול לכדי 820 אלף תושבים, תוך שמירה על היחס המספרי בין יהודים לערבים. משימה זו אינה קלה משום שגם האוכלוסייה הערבית רואה לעצמה כמשימה לאומית להגדיל את שטחי הבנייה במזרח העיר. האוכלוסייה הזאת גדלה באופן מהיר הן על ידי ריבוי טבעי והן על ידי הגירה מואצת מהכפרים אל העיר.

המחסור במקומות עבודה בעיר מקשה אף הוא על שמירת המאזן הנוכחי, מאחר שתושבים יהודים רבים עוזבים את העיר ועוברים לשפלה. גם תהליך ה"התחדדות" של אוכלוסיית העיר מאיץ את המעבר אל השפלה. תהליך זה מלווה בתופעות של סגירת צירי תנועה בשבתות ובמועדים ובהגבלות נוספות הנכפות על ידי האוכלוסייה החרדית. האוכלוסייה ה"חילונית" מתקשה להיאבק בתופעות אלו, ולכן רבים מתוכה מעדיפים לעזוב את העיר.

תצפית מהמוצב הירדני ברמות

נ.צ. 16790 13675

כיבוש גבעת התחמושת - סיפור המעשה

ב- 18.5.48 נכבשו הגבעה ובית הספר לשוטרים על ידי גדוד הלגיון הערבי מידי מגינו - אנשי יחידת האצ"ל, אשר הגנו על האזור. בתקופה שלאחר מלחמת העצמאות הפכה הגבעה למוצב מבוצר - חלק מהמערך הצבאי הירדני שלאורך "הקו העירוני". הגבעה חלשה על שכונת הספר הישראלית סנהדריה, על עורק תחבורה חשוב ירושלים-רמאללה, וכמובן על דרך אפשרית לפריצה אל "הר הצופים". הירדנים ביצרו את מוצב הגבעה כמשמר אגפי למוצב "בית הספר לשוטרים". הם לא חדלו לבצרו עד כי ב-1967 היה למעוז אימים. מירושלים העברית ניתן היה להבחין בשני בניינים מוארכים שניצבו על ראש הגבעה. העמדות הוסוו בחריצות רבה, ואף במשקפת לא ניתן היה להבחין בכולן. נתברר כי היו במוצב כ-40 עמדות, מהן עם קירות ביטון עבים כל כך שאף פגז תול"ר לא חדר אותם. העמדות שבמרכז המוגבה של הגבעה שלטו על תעלות הקשר הנמוכות מהן, כך שלא היה במוצב מקום שלא ניתן היה לכסותו באש. בנוסף לכך נמצא במוצב בונקר פיקוד תת-קרקעי ולידו מחסן גדול לתחמושת. כל עמדה לעצמה היתה מבוצרת היטב. על גבעת התחמושת כולה חיפה מוצב "המבתר" - מוצב גדול יותר וגבוה יותר - כיום שכונת המגורים גבעת המבתר. זה היה המוצב שאותו נצטוו הצנחנים לכבוש במלחמת ששת הימים.

תחילה החלו בפעולת "ריכוך". בשעה 02.00 אחר חצות החלה הארטילריה בהפגזה. עיקר ההפגזה היתה לעבר העמדות סביב בית הספר לשוטרים. עמדות גבעת התחמושת היו נסתרות מעיני השריונאים. בחסות ההרעשה התקדמו החבלנים לפריצת הגדרות. תחילה חתכו את הגדר הישראלית, וניסו לפוצץ את הגדר הירדנית. הגדר לא נפרצה, אך הפיצוץ משך אליו את תשומת לב הירדנים וריכוז את האש על כוחותינו. האנשים נפגעו והחלה להישמע הקריאה "חובש!" קריאה שתוסיף להדהד כסיוט במשך כל היממה הבאה.

שלוש גדרות נפרצו. אנשינו זרמו דרך הפריצה. הגדר הרביעית שלא היתה מסומנת חסמה את דרכם. מקלע ירדני פתח באש, הושבה אש וגוויות המקלענים הירדנים נפלו אל תעלת הקשר. כל אחד מן הצנחנים אשר זינק אל תעלה זו - נחת על הלגיונרים ההרוגים. האש גברה. עוד ועוד אנשים נפלו, אך האחרים הוסיפו להתקדם. לאורך שפת התעלה היו בנויות עמדות, שאשנביהן פונים לעבר ירושלים העברית. היה הכרח לטהר אותן ברימונים. אנשי הלגיון הלכודים לא יכלו לסגת והם לחמו כמתאבדים. תחילה קשה היה לאמור את מספר

האבדות. בדיווח הראשון למג"ד אמר דודיק המ"פ שנע בראש הכוח (פלוגה ה') כי ביצע את משימתו... "עד עכשיו זה הולך די טוב"... "מוכן להמשיך". אולם משנעצר כדי לכנס את חיילי פלוגתו מחדש, התברר שרבים מהם מצאו את מותם, אחרים היו פצועים, חלקם אחוזי הלם ממראה חבריהם שנפלו לידם. גם התחמושת אזלה אצל רבים. דודיק שידר למפקדו שנית: "יש לי המון נפגעים... מעדיף שדדי יקח את המוצב, כמתוכנן..."

איש מאנשי הגדוד לא ידע עדיין להעריך נכונה את עוצמתו של המוצב, שבשיפוליו המזרחיים נאחזו. בצאתו לדרך העריך דדי המ"פ (פלוגה ב') את המשימה שלפניו כפשוטה. כיבוש מוצב לא גדול, שהאויב שבו כבר התערער כתוצאה מן ההפגזה הקשה ומפעולתה של פלוגה א'. דדי החל לעבור בפירצה והגיע סמוך למקום שבו נקבצו דודיק ואנשיו. דדי שלח מחלקה אחת בפיקודו של יורם כדי להשתלט על שלושה בתים קטנים במרומי הגבעה. כאן ספגה הפלוגה את המהלומה הכבדה הראשונה. יורם שלח חוליה אל תוך תעלה משמאלו. החוליה התקדמה ונחשפה לאש מקלע ירדני - כל חמשת אנשי החוליה נהרגו. יורם ואנשיו כבשו וטיהרו את שלושת הבתים, והמשיכו בהתקדמות בתעלת הקשר המרכזית, שהוליכה אל בנייני המגורים שבלב המוצב. הם שטפו וכבשו את שני בנייני המגורים. במשך כל ההתקדמות היו נתונים לאש. עתה לא נותרו עמם אלא שמונה אנשים בלבד. הם המשיכו להתקדם צפונה - יורם נפצע פצעי מוות.

בינתיים הוליך דדי (פלוגה ב') את שתי המחלקות האחרות אל תוך התעלה ההיקפית המזרחית, ונע לאורכה. מבית מגורים על שפת התעלה - שמעל גגו הזדקרה אנטנת טלוויזיה - הושלכו רימונים אל התעלה. עד שעברו אנשינו את הקטע שלרגלי הבית, נצטמקה הפלוגה מאוד. דדי הוסיף לחתור קדימה. ההתנגדות היתה קשה ביותר. לאחר שהגיע עד מעל לבונקר הפיקוד התת-קרקעי של המוצב (בלי שידע זאת) מנה את אנשיו והתחלחל, רק ארבעה לוחמים נותרו עמו. דדי קרא באלחוט אל דודיק (פלוגה א') והודיעו שלא נותרו לו עוד אנשים להמשיך בקרב.

בעת שפלוגה ב' (של דדי) ניהלה את הקרב בתעלות, עסק דודיק בריכוז פצועיו ובפינוים תחת אש עזה. עתה, משקיבל את הקריאה לעזרה, חילק דודיק את פלוגתו לשני כוחות. האחד נע אל התעלה המרכזית - שבה התקדם קודם לכן יורם. והשני - בפיקוד סגנו, ניר פרץ - אל התעלה ההיקפית המערבית.

התעלה ההיקפית המערבית היתה מבוצרת יותר מכל עמדות המוצב. ניר החל לנוע בה. חיילי הלגיון קרבו בזחילה לתעלה והטילו לתוכה רימונים. היתה רק דרך אחת להתגונן

בפניהם. איתן נאווה, בן מושב צעיר וחסון גוף, התנדב ללכת על שפת התעלה, חשוף לאש ולפגוע במקלעו במידי הרמונים הירדניים. הוא נע לפני הכוח והמטיר אש גם לתוך התעלה. הכוח המתקדם בתעלה מצא בדרכו עשרות לגיונרים שנפגעו מאש זו. נאווה מצא עד מהרה את מותו. מקלען מתנדב אחר זינק אל שפת התעלה, למלא את מקומו של נאווה, והתקדמות נמשכה.

האיר היום. מרביתו של המוצב נכבשה. אך הקרב היה רחוק מסיימו. מגיני המוצב הירדני, שהיו לכודים בו, המשיכו לירות אש מדויקת וקטלנית. חללים רבים נפלו גם מצלפי גבעת המבצר.

ב-05.00 בבוקר הגיעו שני טנקים לגבעה. הטנקים לא יכלו להשפיע הרבה על מהלך הקרב כי בגלל השיפוע של הגבעה לא ניתן היה לצדד את התותחים אל התעלות אולם עצם הופעת הטנקים שברה את רוח מגיניו של המוצב, וההתנגדות המאורגנת שלהם גוועה בהדרגה.

נותר רק "הבונקר הגדול", שבפינה הצפון-מערבית של הגבעה. הצנחנים לא ידעו תחילה על קיומו של בונקר זה, שכותלי הבטון שלו היו בעובי של 40 ס"מ ובתוכו בונקר קטן יותר, שנחפר אל מדרון הגבעה והוסווה היטב. הובאה באזוקה - אולם היא לא הצליחה לפצח את כותלי הבונקר.

הרימונים שהושלכו לתוכו לא חיסלו את מגיניו - אשר הסתתרו בבונקר הפנימי, שעל קיומו לא ידעו הלוחמים. שני חיילים הצליחו להתגבר על הבונקר. הצנחן יקי חיימוביץ עבר במרוצה אל האנשים שבקצה התעלה, נטל מהם מטעני חומר נפץ ולבני חבלה, וכשהוא חושף עצמו שוב ושוב לאש התקרב וזרק את המטענים אל טוראי דוד שלום, שנשאר יחידי על גג הבונקר. דוד שלום לא היה חבלן. יקי הדריך אותו בצעקות כיצד להניח את המטענים וכיצד להפעילם. ב-05.30 נבקע הבונקר. הקרב על גבעת התחמושת תם. מזועזעים מן הקטל החלו שרידי שתי הפלוגות לקבץ את הפצועים אל בניין בית הספר לשוטרים.

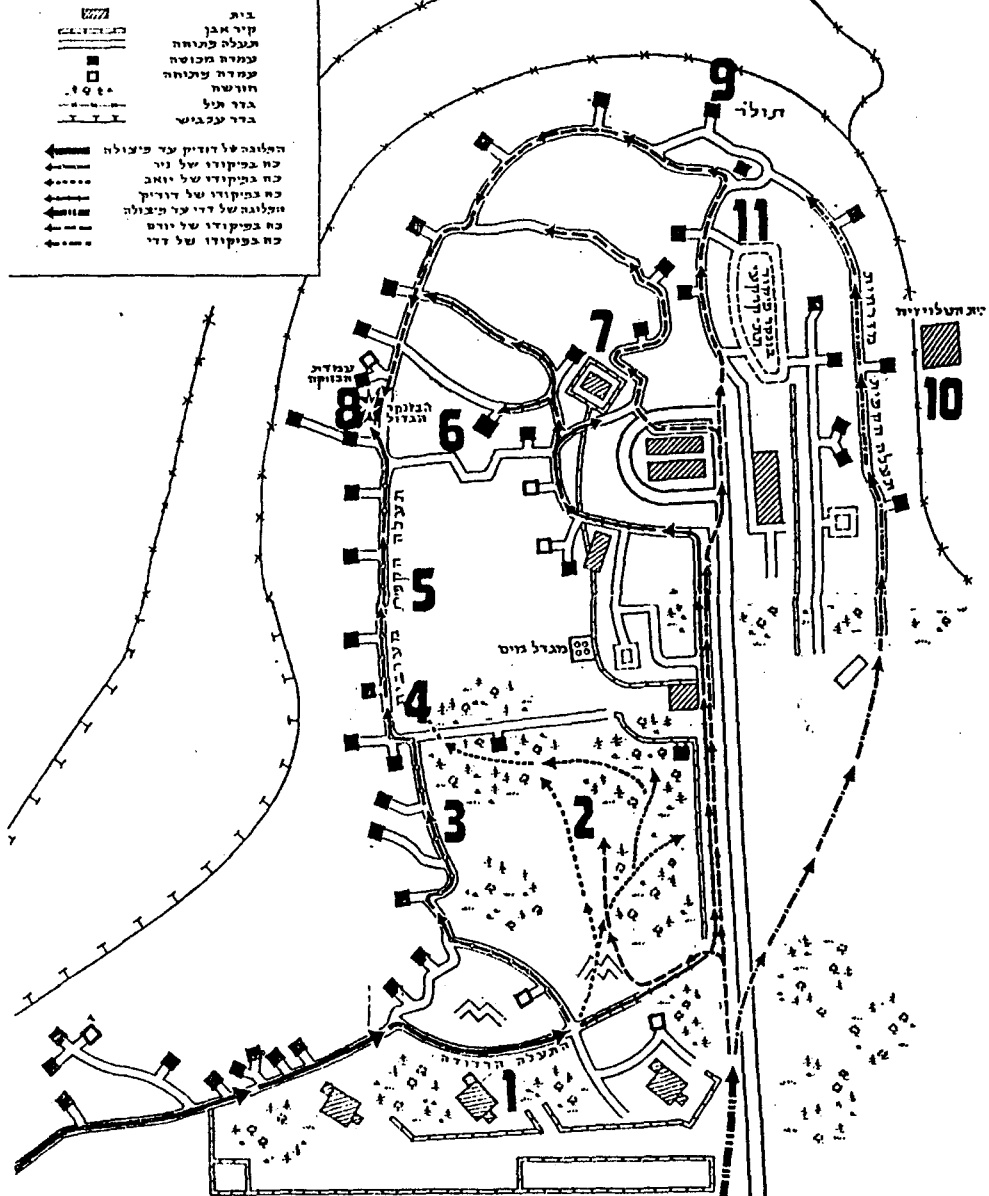
באותה עת השתלטו שתי פלוגות אחרות על שכונת שיח ג'ראח. הדרך אל הר הצופים היתה בידנו.

כיום נמצא בגבעת התחמושת אתר הנצחה לנופלים בקרבות על ירושלים במלחמת ששת הימים. מסביב, עצים, מדשאות וצהלת ילדים.

מסלול הסיור בגבעת התחמושת

המספרים מציינים את התחנות במסלול הסיור

גבעת התחמושת

1. **שלושת הבתים** - פלוגתו של דודיק (פלוגה ב') חנתה כאן במבואותיה המערביים של גבעת התחמושת, לאחר שכבשה את התעלות המקשרות את הגבעה עם בית הספר לשוטרים. מכאן יצאה הפלוגה של דדי יעקובי (פלוגה ג') לכיוון התעלה המזרחית והמרכזית. ומכאן, אחרי כן, הסתערה פלוגתו של דודיק (פלוגה ג') שהתפצלה לשלוש זרועות. בסמוך נמצאה התעלה הרדודה.

2. **"משולש האש"** - שלוש עמדות מבוצרות אשר שלטו על כל השטח שבאזור התעלה הרדודה. בהסתערויות החזיתיות עליהן נפגעה קשות כיתתו של מלמודי, ואחר כך בהתקפה נוספת נפגעה גם כיתתו של סלוצקי. רק בהתקפה השלישית, עם הופעת הטנקים, הצליח המ"מ יואב צורי לגבור על משולש מוות זה.

3. **התעלה המערבית** - זו התעלה הגדולה והמבוצרת ביותר שאליה פרץ סרן ניר ניצן ואנשיו מפלוגתו של דודיק. תעלה זו טוהרה בקרב קשה עד אשר הצליחו להגיע ולחבור לשאר הכוחות בסמוך לבונקר הגדול.

4. **צומת הפצועים** - למקום זה כונסו הפצועים שנפגעו בקרב העקוב מדם. בסמוך, מעבר לתעלה, נהרג יואב צור, המ"מ שחיסל את משולש האש קודם לכן.

5. **מקום נפילתו של איתן נאווה** - איתן נאווה המקלען של ניר התנדב ויצא אל מחוץ לתעלה כשהוא חשוף לחלוטין לאש האויב. מטרתו היתה למנוע מהירדנים לשלשל רימונים אל תוך התעלה שבה התקדם הכוח של ניר. תוך כדי כך הוא רץ קדימה וטיהר מלמעלה את התעלה. הכוח של ניר מצא בהתקדמותו לגיונרים רבים הרוגים בתוך התעלה. איתן המשיך במשימתו עד אשר נפגע מצרור בראשו ונפל. על מעשה גבורתו זה עוטר איתן לאחר מותו בעיטור הגבורה (מומלץ להשמיע את קטע השיר על גבעת התחמושת המספר את סיפורו של איתן נאווה).

6. **האנדרטה** - האנדרטה במרכז הגבעה לזכרם של 36 חללי הצנחנים נפגעי הגדוד במערכה כולה. בגבעת התחמושת נפלו 24 לוחמים.

תצפית - לעבר גבעת המבותר מצפון-מזרח, ממנה צלפו חיילי הלגיון על כוחותינו המסתערים. מאש זו נהרג עופר פניגר מ"מ התגבורת.

8. הבונקר הגדול - בונקר שהיה בנוי קירות בטון בעובי של 40 ס"מ ובלתי חדיר לשום כלי נשק שהיה בידי הלוחמים. בתוכו היה קיר פנימי נוסף שלא ניתן היה לראותו ולכן כל הרימונים ששולשלו פנימה וכל ניסיונות הכיבוש על ידי כוחותינו לא יכלו לו. ואז יקי חיימוביץ ושלום דוד שמו נפשם בכפם ובמעשה גבורה שביצעו עלה בידם לפוצץ את הבונקר הנוראי הזה ובכך להביא לידי סיום את הקרב הקשה שעל הגבעה. על מעשה זה זכו השניים לעיטור העוז.

9. עמדת התול"ד השרוף - עמדה ובה ג"פ + תותח ללא רתע ירדני, שנפגע על ידי בזוקה מהכוח של צביקה מגן. מעמדה זו נפתחה האש אשר קודם לכן פצעה למוות את יורם אלישיב. בסמוך נמצא בונקר התחמושת.

10. בית הטלוויזיה - עמדה ירדנית זו נקראה כך בשל אנטנת טלוויזיה שהיתה על גג הבניין. מעמדה זו נורתה אש תופת לעבר מחלקתו של מילר שנעה בתעלה המזרחית. מילר עצמו נפצע ומרבית אנשיו נפגעו מאש זו, אשר עיכבה את התקדמותם בתעלה ההיקפית.

11. בונקר הפיקוד - טוהר על ידי כיתתו של אילון מהכוח של יורם אלישיב. כיום משמש כחלק ממוזיאון ההנצחה באתר.

מסלול צפוני - נספח מס' 5: הקו העירוני - חלק צפוני

"הקו העירוני" היה כינויו של קו הגבול שחילק את ירושלים בסוף "מלחמת העצמאות" לעיר מזרחית (הכוללת את העיר העתיקה) בשליטת ממלכת ירדן, ולעיר מערבית בשליטת מדינת ישראל. חלקו הצפוני של קו זה נמתח מהחלק הדרומי של שכונת רמות, שדרכה נסענו קודם, ומשם עבר הקו מדרום ל"גן הסנהדרין" ומצפון לשכונת "שמואל הנביא". ביקרנו במוצב הירדני החזק ב"גבעת התחמושת" וראינו את עמדות צה"ל על גגות הבתים שממול. "עמדת בית תורג'מן" היתה נקודה ישראלית חזקה ששלטה על דרך שכס ו"מעבר מנדלבאום". הקו עבר ממזרח לשכונת מוסררה ומשם עלה מערבה במקביל לחומת העיר העתיקה. בקטע זה היו עמדות צה"ל ממוקמות במנזר נוטר דאס, שהיה הרוס בחלקו - תוצאת הקרבות בתש"ח. העמדות הירדניות נבנו ממול, על החומה עצמה. מהפינה הצפונית-מזרחית של החומה עבר הקו דרומה על הכביש, והותיר את "בריכת הסולטאן" בידנו. המתח לאורך הקו הזה היה גדול ומדי פעם התלקחו תקריות אש, שהפכו את חיי התושבים, שגרו לאורכו, לבלתי נסבלים.

שער מנדלבאום

הוצב ליד בית משפחת מנדלבאום הירושלמית, ועד מלחמת ששת הימים שימש כמקום מעבר רשמי בין החלק הירדני והחלק הישראלי של העיר. דרך מעבר זה עברו דיפלומטים זרים ואנשי הכנסיות שהיו להם מוסדות בשני חלקי העיר. כאן נפגשו, בחסות האו"ם (במבנה שממול, עליו מונף דגל הארגון הזה עד היום), אנשי ועדות "שביתת הנשק" של ישראל וירדן, לצורך דיון בבעיות משותפות של העיר, בעיות שאינן מכירות בגבולות, כמו: כלבים משוטטים נושאי מחלת הכלבת, ריסוס יתושים וכד'. מכאן יצאו השיירות של חיל המצב ששמר על הר הצופים. באוטובוסים משוריינים הועלתה אספקה והוסעו אנשים להחליף את "השוטרים" ששמרו על המקום.

מוזיאון עמדת בית תורג'מן

בית תורג'מן שימש כעמדה חשובה בשל מיקומו סמוך למעבר מנדלבאום. במרחק מטרים ספורים מהבית, במגרש הריק, ניצבה עמדת שטייניץ שנהרסה לאחר מלחמת ששת הימים. כיום משמש המבנה כמוזיאון שהוקם בידי הקרן לירושלים כחלק ממגדל דוד - המוזיאון לתולדות ירושלים. במוזיאון שתי תערוכות: "ירושלים עיר במלחמה 1947-1948" ותערוכת

הקבע - "עיר חצויה שחוברה לה יחדיו". במקום תוכנית אורקולית, סרטי וידאו, ספרייה וארכיון לתולדות הקו העירוני. מגג המוזיאון ניתן לצפות לעבר הר הצופים-ירושלים. בתום הסיום במוזיאון נלך ברחוב חיל ההנדסה מזרחה (ימינה). נעבור ליד "שיכוני המפונים" שניצבו על קו הגבול. במעקה הגג עדיין נראים חרקי ירי. רחוב זה היה על קו הגבול, וחלק מהבתים שמשמאל לו שימשו כעמדות ירדניות. בהצטלבות רחוב חיל ההנדסה עם רחוב הנביאים נחצה את רח' הנביאים, נפנה ימינה ואחרי כ-100 מ' נפנה שמאלה לרחוב הע"ח (על שם 78 חללי שיירת הדסה).

שכונת מורשה (מוסדרה)

שכונת מגורים לצד רחוב שבטי ישראל, שהוקמה על ידי בעלי נכסים ערביים בראשית המאה ה-20. בשכונה בתים מפוארים בעלי כמה קומות ובשוליה מוסדות כמו בית החולים האיטלקי ומבנים מפוארים אחרים. עד מלחמת העצמאות ישבה בשכונה זו אוכלוסייה ערבית משכילה וכמה משפחות יהודיות. במלחמת העצמאות היה כאן שטח הפקר, שטוהר בסוף חודש מאי 1948 על ידי יחידה מחטיבת "עציוני". לאחר מלחמת השחרור הפכה השכונה הנטושה לשכונת ספר, שבה שוכנו בראשית שנות ה-50 עולים מצפון אפריקה.

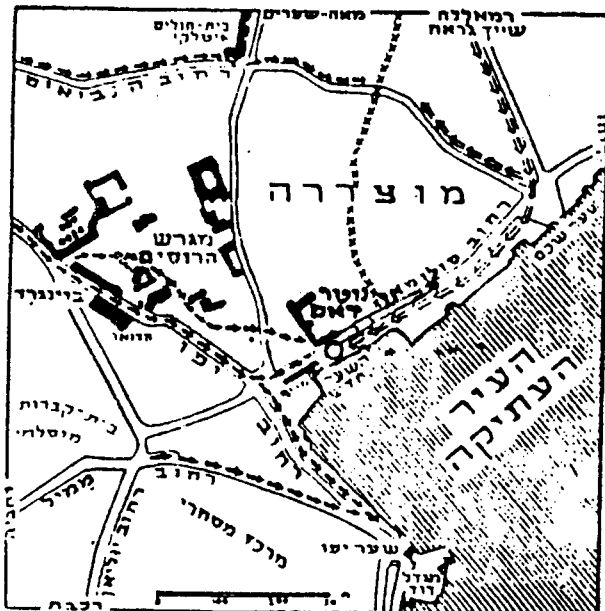
רחוב הע"ח

רחוב ראשי החוצה את שכונת מורשה (מוסדרה). שם הרחוב נקבע לזכר "שיירת הדסה" שמנתה 130 איש. 78 מהם נספו בדרכם אל הר הצופים. הדרך אל ההר עברה דרך שכונת שיח ג'ראח. לאחר החלטת האו"ם על חלוקת ארץ ישראל (29 בנובמבר 1947) פרצו מאורעות הדמים וגברה ההתנכלות לאוטובוסים יהודיים העולים להר הצופים. העלייה להר הצופים שנפסקה כמעט כליל נעשתה ב"חסות" הבריטים, שהיו אמורים לשמור על ניטרליות. ב-13 באפריל 1948 הניח כוח ערבי מארב לשיירת "הדסה" במבואות שיח ג'ראח. עשרות השוטרים הבריטיים וכן יחידת הצבא הבריטי שחנתה לא הרחק משם המשיכו לשמור על "ניטרליות" בעוד האמבולנסים והאוטובוסים עולים באש. בין נוסעי השיירה היו מרצים ואנשי מדע של האוניברסיטה, רופאים, אחיות וחולים. טבח השיירה היה אחת המכות הכבדות ביותר שניתכו על ירושלים. אנדרטה לזכרם נקבעה ברחוב הע"ח. לאחר מלחמת ששת הימים הועתקה האנדרטה למקום האסון.

השער החדש

שער בחומתה הצפונית של העיר העתיקה. השער נפרץ בחומה ב-1887 לפי בקשת מנזר נוטר-דאם ומוסדות נוצריים אחרים, כדי להקל את הגישה מרובע הנוצרים (הסמוך לשער) אל מוסדות נוצריים שמחוץ לחומה. במלחמת העצמאות היו השער וסביבתו מוקד לקרבות. בסמוך לשער נבלם ניסיון פריצה של הלגיון אל העיר החדשה (ראה במפה תיאור הקרב - מנזר נוטר-דאם). ב"מבצע קדש" - 18.7.48 השתלט כוח של האצ"ל על אזור השער, במטרה לפרוץ אל העיר העתיקה. הכוח הצטווה לסגת עקב כישלון הכוח העיקרי בגזרת הר ציון. עד למלחמת ששת הימים היה השער חסום. מעליו היתה עמדה ירדנית - אל מול העמדה הישראלית במנזר נוטר-דאם. בסמוך לו עבר קו שביתה הנשק.

הקרב ליד המנזר נוטר-דאם והשער החדש

== כוחות הלגיון הערבי מתקדמים משיח נראה
ושער שכם. לאורך רחוב סוליימאן, לנוטר-דאם.
— לוחמים יהודים.
מקום הקרב המכריע, בין נוטר-דאם והשער החדש.
ביום ט' אייר תש"ח/18 מאי 1948.
קו החזית מן השער החדש צפונה, בשכונה הערבית
מוצדרה. השטח מימין: בידי הערבים והשטח משמאל:
יה יפו וסביבתו בידי היהודים.

מנזר נוטר-דאם

מנזר ואכסניה לצליינים שנבנה ב-1887 על ידי מסדר של נזירים קתולים הנקראים "אסמפסיונים". המונח "אסמפסיון" מציין את עלייתה של אם ישו לשמים. המנזר נקרא על שמה "נוטר-דאם דה פרנס" - גבירתנו של צרפת. המנזר שוכן בסמוך לדרך הצנחנים (רחוב סולימאן), בקרבת השער החדש, וצופה אל שכונת מוסררה ואל שער שכם. בתקופת מלחמת העולם השנייה הופקע המנזר על ידי הצבא הבריטי. בעת מבצע "קלשון" במאי 1948 (לאחר שעזבו הבריטים את ירושלים) נתפס המנזר בקרב קשה על ידי ההגנה. חשיבותו האסטרטגית של המנזר רבה בהיותו חולש על ציר תנועה ראשי.

ב-18 במאי 1948 התחולל בקרבתו אחד הקרבות המכריעים. טור חזק של הלגיון, מצויד בטנקים כבדים וברכב משוריין, יצא משייח ג'ראח במטרה להבקיע אל העיר היהודית. הטור נע מכיוון שער שכם במעלה הרחוב מערבה, במטרה להגיע לכיוון רח' יפו. בהגיע הטור המשוריין אל מרגלות המנזר, פוצצו לוחמי צה"ל את הקיר הדרומי של הבניין. הקיר התמוטט אל הרחוב והמעבר נחסם. המשוריין הראשון הותקף בבקבוקי תבערה וכל השאר שבו על עקבותיהם לכיוון מזרח העיר.

כך נקבע המנזר כנקודה שנשארה בשליטת צה"ל אל מול הלגיון הירדני שישב על חומות העיר העתיקה.